

КРЕАТИВНА МОДЕЛЬ ОСВІТИ СУЧАСНОЇ ЦИВІЛІЗАЦІЇ: ЗАГАЛЬНОКУЛЬТУРОЛОГІЧНІ, ЕТНОКУЛЬТУРНІ Й ЕТНОПЕДАГОГІЧНІ АСПЕКТИ

Розглядаються проблеми еволюції освітньої системи сучасної цивілізації в добу глобалізму. Основна увага приділяється загальнокультурологічним, етнокультурним, етнопедагогічним, соціокультурним та іншим аспектам еволюції освітньої сучасної системи світової цивілізації.

Ключові слова: освіта, освітня система, культура, духовна культура, матеріальна культура, етнокультурологія, етнопедагогіка, етнос, цивілізація, глобалізація.

Рассматриваются проблемы эволюции образовательной системы современной цивилизации в эпоху глобализма. Основное внимание уделяется общекультурологическим, этнокультурным, этнопедагогическим, социокультурным и другим аспектам эволюции образовательной современной системы мировой цивилизации.

Ключевые слова: образование, образовательная система, культура, духовная культура, материальная культура, этнокультурология, этнопедагогика, этнос, цивилизация, глобализация.

The issues of evolution of the education system of modern civilization in the era of globalism are examined. The attention is paid to general culturological, ethnoculturological, ethnopedagogical, social and cultural, and other aspects of evolution of the education system of modern civilization.

Key words: education, education system, culture, spiritual culture, material culture, ethnoculturology, ethnopedagogics, ethnos, civilization, globalization.

Нині проблеми трансформації сучасної системи освіти глобалізаційної цивілізації є надзвичайно актуальними. Освіта та виховання людини багато в чому визначають не стільки сьогоденні, скільки майбутні можливості земної цивілізації. Саме прогресивні освітньо-виховні програми та їхня успішна реалізація сприяють конкурентоспроможності як суспільства загалом, так і кожної особистості зокрема.

Історичний підхід до аналізу етнокультурного розвитку співтовариств дозволяє стверджувати, що в динаміці розвитку культури будь-якої етнічної спільноти спостерігається чергування поступальних і вибухових процесів, останній з яких супроводжується піднесенням самосвідомості, саморозвитку й самоорганізації етносів. «Вибухова хвиля», як свідчить історія розвитку загальнолюдської культури, надає могутнього поштовху прогресивному розвитку окремих етносів. Усупереч усім соціально-ідеологічним настановам у національно-етнічному світі співтовариств завжди діє об'єктивна

закономірність — прагнення етносів до самозбереження, розвитку, зміцнення «національного духу» народу [1]. Рушійними силами етнічної культури є здатність етносу самостійно визначати цілі й обрати засоби діяльності. Важливо, щоб вони спрямовувалися не на абсолютизацію окремих етносів, збереження етнічної винятковості, ізолювання етнічної самобутності, а на гармонізацію міжетнічних взаємовідносин, діалог культур.

Істотна роль у цьому процесі належить освіті. Остання є соціумом культури, простором культури [13], у якому людина занурюється в культуру, зокрема національно-етнічну, а через неї долучається до світової загальнолюдської культури. Провідником цієї етнокультурної спадщини є педагог, якому відведена шляхетна місія бути носієм власної національної культури й натхненником формування етнічної самосвідомості кожної дитини, долучати майбутнє покоління до різних культурних позицій, цінностей, традицій [3; 5; 14; 15; 16].

В основі його світоглядної позиції (відповідно до філософської тріади «загальне — особливе — одиничне») — об'єктивна закономірність — від індивідуально-етнічного через національно-регіональне до загальнолюдського. Успішно конструювати освітній процес формування етнічної культури дітей відповідно до цієї тріади зможе лише педагог з високим рівнем розвитку етнопедагогічної культури [8].

Матеріальна й духовна культура історично мінливі, але на кожному новому етапі розвитку успадковують усе найцінніше від попередньої. Причому відбувається трансляція не тільки від покоління до покоління, але і трансформація загальнолюдської культури в особисту культуру людини. Невипадково деякі вчені визначають духовну культуру як друге народження людини. Вона її виховує, впроваджується в її свідомість і поведінку, душу й тіло, внаслідок чого людина виявляється спочатку носієм культури, а потім, збагачуючи її, стає творцем культури. Процес відтворення культури багатогранний і багаторівневий. Розглянемо детальніше рівневий суб'єкт культури — індивідуальний (особистість), груповий (соціальний) і родовий. Ця градація поділяє означене поняття на духовну культуру людства (загальнолюдська), культури соціальної групи (етнічна й національна) та особистості.

Для визначення термінологічної суті етнопедагогічної культури в усіх зв'язках і компонентах необхідно розглянути її складові — етнічну й педагогічну культури.

Розуміючи під етнічною культурою систему цінностей, сформованих завдяки єдності мови, традицій, звичаїв і національної психології тих або інших етнічних груп чи спільнот, підкреслимо,

що вона є основою формування соціально-етичних норм поведіння з високою культурою міжнаціональних спілкування й відносин.

Основні структурні компоненти етнічної духовної культури, які необхідно розвивати:

Мова — культурний феномен, який є основою етнічної культури, — відображає об'єктивну форму набуття, збереження й передачі суспільно-історичного досвіду, особливим джерелом відомостей про культуру. Власне кажучи, мова — інструмент долучення індивіда до світу етнонаціональної культури як скарбниці набутого народом досвіду життя та її ідейно-морального й світоглядного висвітлення. Вона слугує сполучною ланкою і ключем до культурного багатства своєї і чужої культури.

Етнонаціональні звичаї та традиції. Вони є ефективними регуляторами соціального поведіння і відбивають особливості психології конкретного народу. Через традиції кожний етнос оцінює дійсність, у них відбивається його історія. Традиції певною мірою є необхідною умовою життєдіяльності народу. Кожне покоління, сприймаючи певні традиції, обирає не тільки майбутнє, але і своє минуле. Традиції, забезпечуючи «зустріч поколінь», відтворюють, зберігають і оновлюють культуру. Зникнення традицій, відмова від них призводять до замикання культури в собі, втрати минулого й можливостей її відновлення. Успадкування найцінніших, прогресивних традицій — природна й закономірна умова існування народу.

Етнічна самосвідомість — усвідомлення народом себе як суб'єкта історичної дії, своїх інтересів, місця у світі, історії та культури. До складу самосвідомості входить етнічна самоідентифікація — могутній чинник єднання народу. Прагнення до самоідентифікації характерне для історії кожного народу. Воно спрямоване знайти відповіді на запитання: хто ми і звідки, що можемо і куди йдемо? Нормальна етнічна ідентичність у всіх народів буває позитивною, тобто людина відчуває радість чи гордість від належності до свого народу, й на цьому базується її самоповага.

Універсальної моделі для всіх варіантів етнокультурного розвитку не існує. Оптимальним убачаємо шлях, орієнтований на глобальні тенденції світового розвитку з одночасним збереженням традиції етнічної культури.

Важливу роль у цьому сенсі, поряд з іншими чинниками відродження етнічної культури (родина, соціум, етнічне середовище дитини, засоби масової інформації тощо), відіграє високий рівень підготовленості вчителів до формування етнічної культури дітей у поліетнічному середовищі школи.

Основні ознаки педагогічної культури:

- по-перше, вона характеризує творчу діяльність учителя і є якісним показником його педагогічної діяльності;

- по-друге, впливає на процес формування мислення педагога;
- по-третє, являє собою процес постійного самовдосконалення й самоствердження в його культуротворчій діяльності [7, 12].

Вищезазначені положення дозволяють увести термін «етнопедагогічна культура». На нашу думку, вона є необхідним рівнем сформованості у викладача сучасних загальнокультурних і професійних знань, умінь, навичок, розвитку особистісних якостей та здібностей. Це дозволяє організувати педагогічну діяльність відповідно до етнічних особливостей і культурних традицій педагогіки й психології тих чи інших етнічних груп і спільнот.

Етнопедагогічна культура має подвійне вираження: як засіб формування особистості самого педагога (етнічна самосвідомість, здатність до самовизначення в культурі, прагнення до самоосвіти тощо); як умова, що дозволяє педагогічно грамотно організувати навчально-виховний процес у поліетнічному середовищі (вміння використовувати аксіологічний потенціал народної педагогіки, працювати з багатонаціональним складом школярів та ін.).

Формування майбутнього вчителя та викладача з розвинутими етнокультурними й етнопедагогічними здібностями — одне з важливих завдань педагогічної освіти у ВНЗ. Взаємозв'язок і взаємна зумовленість освіти і культури очевидні: освіта є способом і процесом досягнення людиною духовної досконалості.

Педагогічна освіта виконує такі функції: загальнокультурну, етнокультурну й етнопедагогічну.

Однак практика доводить, що освітній процес ВНЗ недостатньо впливає на функцію формування етнічної самосвідомості студентів. Про це свідчать результати дослідження ціннісних орієнтацій студентів: студентство переважно орієнтується в системі етнічних цінностей професійної культури (література, наука, мистецтво). Тією чи іншою мірою це характерно для представників усіх національностей, а особливо чітко — в ставленні до артистів, композиторів, драматургів і архітекторів. Слід зазначити, що в поліетнічному середовищі сучасне студентство орієнтоване переважно на цінності духовної культури розвинених країн, хоча, потрібно визнати, обізнане в певних цінностях свого народу [8].

Культурологічний підхід до вирішення проблеми етнопедагогізації освіти у ВНЗ передбачає такі напрями: гуманізація і гуманітаризація педагогічної освіти; подолання вузькосцієнтичного (технократичного) підходу в педагогічній освіті; орієнтація на культуру людства загалом і етнічну культуру студентів зокрема; підвищення культури харчування, житла, побуту, дозвілля, спілкування, знання, праці, фізичного виховання студентів; контрнаступ на студентську, молодіжну антикультуру (культи зла, насильства, сексу, наркоманії тощо).

Етнопедагогічна освіта має задовольняти передусім етнокультурні потреби студентства, надавати можливості долучатися до простору рідної культури, щоб потім вивести його на світовий культурний простір. У результаті такого підходу може відбуватися ідентифікація особистості майбутнього педагога на етнічному (національному), громадському (цивільному) і світовому (загальнолюдському) рівнях.

Таким чином, формування етнопедагогічної культури майбутнього вчителя у ВНЗ є однією з найважливіших умов етнокультурного відродження співтовариств.

Прогресивні традиції світової духовної культури й освіти передбачають усвідомлення значущості ролі освіти як невід'ємної складової культури, чинника її розвитку й збагачення. Система освіти, як одна з підсистем суспільства, відбиває його специфічні сучасні особливості та проблеми.

Життя будь-якого суспільства, яке спрямоване на самозбереження, а, отже, збереження людського потенціалу своєї культури, за всіх часів і в усіх народів відбувається у двох напрямках: виховання нових поколінь відповідно до культурної традиції і збереження професійних груп.

Дитинство, підлітковий вік, юність — визначальні етапи в житті особистості. Проте це час її найменшої захищеності від руйнівних зовнішніх впливів. Так, резонанс молодіжної субкультури впливає на нове покоління, відчужуючи його від культури, розмиваючи культурно-моральні поняття, уявлення, смисли й ідеали.

Одним з каналів трансляції культурних цінностей і чинників подальшого розвитку культури є освіта. Проблема повернення культуротворчого статусу, посилення її культурної спрямованості та культурно-гуманістичної функції має нині безперечну науково-теоретичну й практичну значущість. Традиційно освіту розуміють як процес і результат опанування людиною певної системи знань, умінь і навичок, а також способів мислення, необхідних для її повноцінного долучення до соціального і культурного життя суспільства й виконання певної професійної функції. У цьому сенсі освіта є такою самою системою життєзабезпечення, як і суспільне виробництво.

Однак неоднозначність змісту поняття «освіта» актуалізується, коли фіксуються її багатогранність, інтегративність і багатоаспектність. Ця ситуація виявляється в тому, що дедалі активніше виокремлюється культурний зміст освіти: «...стикаючись з освітою, бажаємо зустрічі з культурою, а опиняємося віч-на-віч зі знанням» [2; 4]. Освіта має свій внутрішній зміст — дія, процес створення, виникнення образу. Корінь слова стає «основою» явища освіти. Саме цей, свій власний, зміст знаходить освіта в педагогічній думці [11].

Інтенцією тут стає не жорстка орієнтація на знання, а особистісне творче розуміння.

Таким чином, освіта — феномен культури, канал її трансляції і чинник розвитку — не зводиться лише до інтелектуальних аспектів, а є загальнокультурною умовою освічення (створення) людини як індивідуальності, розвитку її духовних сил і здібностей.

Роль освіти в суспільстві полягає в соціалізації й інкультурації його членів, тобто долученні до культури. Вона має забезпечувати передачу тих видів знань і досвіду, ціннісних орієнтирів, які слугуватимуть опорою новому поколінню в подальшому соціокультурному житті. Крім того, освіта бере участь у здійсненні інших функцій культури — пізнавальної й комунікативної. Саме в процесі освіти молода людина відкриває для себе закони розвитку природи, суспільства, людської особистості. Комунікативна функція культури без освіти навряд чи була б ефективною, тому що комунікація через освіту здійснюється цілеспрямованіше, ніж через мистецтво або засоби масової інформації.

Методологічним орієнтиром для вивчення й розкриття проблеми взаємної зумовленості освіти і культури може слугувати розуміння останньої як специфічного способу організації та розвитку людської життєдіяльності. Так само як культура являє собою діяльність (процес), способи її реалізації та результати, тобто зміст і форму, освіта, як один з елементів культури, це не просто і не тільки спосіб поширення знань, але й засіб долучення до способу життя та діяльності суспільства, його культури в широкому значенні слова.

Складні завдання розвитку прогресивних традицій культури зумовлюють необхідність для освіти взяти на себе місію виховання людини культури і через людину — збереження, відродження й розвитку культури як середовища, яке «зрощує і живить особистість» (П. Флоренський), «цілісного явища, що перетворює людей на певній території з простого населення — на народ, націю» (Д. Лихачов), «діалогу минулих, сучасних і майбутніх культур» (М. Бахтін, В. Біблер). Освіта має наповнитися культурним змістом, який за своєю суттю і є її людський смисл.

Що може і повинна надати сучасна освіта людині? Щоб відповідати на це складне запитання, необхідно переосмислити сам зміст поняття освіта, розглянути його в контексті культури як проблему розвитку культури і людини в культурі, змістовно проаналізувати педагогічну спадщину, здійснити концептуалізацію інноваційної освітньої діяльності з позицій особистісно орієнтованої освіти, проблематизувати людське розуміння освіти. Ціннісні уявлення й культурно-цільові настанови особистісно орієнтованої освіти пов'язані з концепцією виховання громадянина, людини культури

і моральності. Як глобальну мету сучасної освіти необхідно розглядати суб'єкт культури. Це такий тип особистості, основою якої є суб'єктивні властивості, що визначають міру її свободи, гуманності, духовності та життєтворчості. Розкриємо деякі (основні) з названих параметрів.

У контексті розгляду поняття суб'єкта культури можна говорити про такі особливості.

По-перше, слід говорити про вільну особистість, здатну до самовизначення у світі культури. Педагогічні аспекти полягають у вихованні таких якостей: високий рівень самосвідомості, почуття власної гідності, самостійність, незалежність суджень, що поєднується з повагою до думки інших людей, умінням приймати рішення, відповідати за свої вчинки, здійснювати вільний вибір своєї життєдіяльності.

По-друге, — гуманну особистість. Гуманність як вершина моральності передбачає любов і повагу до людей, милосердя й доброту, здатність до співпереживання, доброзичливість, терпимість, прагнення до миру, злагоди і добросусідства. Педагогічні аспекти виховання цих якостей полягають у необхідності всесторонньої гуманітаризації змісту освіти і гуманізації її методів.

По-третє, — духовну особистість. Педагогічні аспекти виховання в цьому разі полягають у формуванні й культивуванні таких якостей, як емоційність, сердечна чутливість, моральна принциповість, розвитку духовних потреб, пізнанні та самопізнанні, красі й гармонії, творчості. У своєму змістовому компоненті освіта покликана посилити орієнтацію на загальнолюдські цінності, світову і національну духовну культуру, духовно-моральні проблеми, що допомагають особистості долати труднощі самовизначення й дійсно стати «вищою цінністю в соціальному житті» [6].

І, нарешті, головна мета — виховання творчої особистості, котра мислить нестандартно, здатна творити нове, має креативні здібності, аналітичне й інтуїтивне мислення. Педагогічні аспекти виховання такої особистості полягають у посиленні фундаменталізації та диференціації освіти і в застосуванні пошукових методів навчання, різних форм організації творчої діяльності. Означені якості особистості суб'єкта культури складають модель особистості — людини культури, котра є системоутворюючою ланкою в структурі культурологічної, особистісно орієнтованої освіти.

Підкреслюючи особливу роль освіти у визначенні стратегії духовного розвитку суспільства, З. І. Равкін зазначає: «... саме освіта, завдяки своїй масовості й системності, що охоплює різними типами шкіл підростаючі покоління, «переводить» кінцеві цінності загальнолюдської культури у сферу формування нової суспільної свідомості і, таким чином, впливає на процеси в духовному житті, економіці

і політиці» [10]. Водночас освітнє середовище створює власні культурні проблеми. Способи і механізми їх вирішення можна віднайти завдяки проектуванню нової освітньої парадигми. Необхідно зазначити, що нині актуалізувалося завдання комплексної реформи системи освіти як цілісного соціокультурного інституту в тісному взаємозв'язку всіх його компонентів. Концептуальна перебудова цілей і змісту освіти зумовлена змінами в сучасній світовій культурі, але вона є лише початком складного процесу вдосконалення всіх складових освітньої системи.

Нова парадигма освіти повинна ґрунтуватися на тому, що культурне середовище для кожного суб'єкта освітнього процесу має різні виміри:

- навчання та викладання, сформовані за допомогою культуромістких технологій і різноманіття якісних засобів різних дисциплін гуманітарного й природничонаукового знання, а також культурних компонентів змісту всіх навчальних курсів;
- власної активної навчальної діяльності;
- мультикультурний простір освіти в навчальному закладі;
- спілкування дітей і дорослих;
- родина;
- дитячо-підліткова самодіяльність;
- зони саморозвитку особистості (внутрішній культурний простір) [9].

Співвіднесення освіти з глобальними проблемами сучасної цивілізації та ціннісними орієнтирами сучасної культури актуалізує філософське й педагогічне осмислення освітніх проблем, що набуває висвітлення в нових розділах наукового знання — філософії освіти та культурології освіти (педагогічна культурологія). Якщо перша вже пройшла етап предметного становлення і конституювання, то культурологія освіти перебуває лише на стадії визначення свого предметного і функціонального змісту. Вона являє собою новий науковий напрям, який формується на межі філософії освіти, культурології та педагогіки й об'єднує весь комплекс культурних проблем освіти. До них належать такі проблемні блоки: культурний зміст — цінності, функції, цілі, завдання, спрямованість, культуромісткість, предметний зміст, форми — культурна відповідність і якість методів, прийомів та засобів освіти загалом; культурні моделі освітніх систем; педагогічна культура; механізми долучення дитини до культури й субкультури; особливості культурного (субкультурного) розвитку дитячих і підліткових груп; особливості становлення особистісної культури дитини; механізми становлення та прояву культурного середовища в конкретних освітніх системах і у сфері освіти загалом; культура управління в освіті та ін.

Такі найзагальніші положення, що розкривають освіту як соціокультурне явище і процес, визначають провідні напрями наукового пошуку вирішення проблеми посилення культуротворчої функції різних видів і ступенів освіти. Усестороння розробка й уточнення цих положень дозволяють визначити соціокультурний зміст системної організації освіти.

Таким чином, аналіз еволюційних процесів трансформації системи сучасної освіти цивілізації в умовах глобалізації свідчить, що освіта, виховання й культуротворчі етнопедагогічні зусилля світового співтовариства є чи не єдиним ефективним способом не тільки збереження земної спільноти, а й фундаментальною можливістю подальшого розвитку земної цивілізації. Саме реалізація означених концептуальних культуротворчих освітньо-виховних програм етнокультурологічного змісту вможливує співпрацю Людини і Природи для подальшої еволюції світового співтовариства.

Список літератури

1. Бердяев Н. А. Самопознание: (опыт философской автобиографии) / Н. А. Бердяев. — М. : Междунар. отношения, 1990. — 356 с.
2. Гайсина Г. И. Образование и культура в контексте общественного развития / Г. И. Гайсина // Культура и образование : сб. ст. / Башкир. пед. ин-т. — Уфа, 1999. — Вып. 1. — С. 50–55.
3. Гэлбрейт Дж. Новое индустриальное общество / Дж. Гэлбрейт. — М. : Прогресс, 1969. — 422 с.
4. Долженко О. В. Очерки по философии образования : учеб. пособ. / О. В. Долженко. — М., 1995. — 239 с. — (Программа «Обновление гуманитарного образования в России»).
5. Кантен Ж. П. Мутация — 2000 г. Новая технологическая волна на земле / Ж. П. Кантен. — М., 1986. — 213 с.
6. Кизима В. В. Культурно-исторический процесс и проблема рациональности / В. В. Кизима. — Киев : Наук. думка, 1985. — 256 с.
7. Кузьмина Н. В. Очерки психологии труда учителя : психологическая структура деятельности учителя и формирование личности / Н. В. Кузьмина. — Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1967. — 181 с.
8. Культура и образование. Вып. 1 : сб. ст. / Башкир. пед. ин-т. — Уфа, 1999. — 128 с.
9. Новые ценностные ориентации : культурная и мультикультурная среда школ. Вып. 4. — М., 1996. — 216 с.
10. Равкин З. И. Развитие образования в России : новые ценностные ориентиры (концепция исследования) / З. И. Равкин // Педагогика. — 1995. — № 5. — С. 12.
11. Розанов В. В. Сумерки просвещения / В. В. Розанов // Сов. педагогика. — 1990. — № 6. — С. 10–15.
12. Слостенин В. Л. Формирование личности учителя советской школы в процессе профессиональной подготовки / В. Л. Слостенин. — М. : Просвещение, 1976. — 160 с.

13. Тимофеева Р. Е. Национальная культура в последипломном образовании педагогов : автореф. дис. ... д-ра пед. наук / Р. Е. Тимофеева. — М., 1998. — 34 с.
14. Шейко В. М. Історико-філософські аспекти ролі фінансової кризи 1987 р. в кінці техногенної парадигми розвитку індустріальних суспільств / В. М. Шейко // Гуманіт. журн. — 2000. — № 1. — С. 60–65.
15. Шпенглер О. Человек и техника / О. Шпенглер // Культурология. XX век : антология. — М., 1995. — С. 487.
16. Population and Environment : Rethinking the Debate / eds. : Lourdes M. Anzpe [et. al.]. — Boulder (CO) : Westview Press, 1994.

Надійшла до редколегії 21.08.2014 р.